

ZAPISKI IN GRADIVO

INVALIDSKI DOM IN INVALIDSKA UPRAVA PTUJ V LETIH 1750 DO 1860

KRISTINA SAMPERL-PURG

Leta 1983 je Zgodovinski arhiv v Ptujju pridobil nekaj novih fondov, in sicer gre za gradivo, vrnjeno iz avstrijskih arhivov. Dobil smo dva dragocena rokopisa, štiri listine, nekaj gradiva Okrajnega glavarstva, dragoceni fond Arhiv mesta Ptujja — žal v veliki večini kopije, in obsežen fond Invalidskega doma Ptuj. Ta fond je vrnil avstrijski državni arhiv na Dunaju, čeprav ni bil zahtevan. Fond sestavlja 18 zajetnih fasciklov in 48 knjig za čas od 1760 do 1860. Temu fondu smo dali v našem arhivu novo tehnično podobo, in sicer smo obsežne fascikle po temeljiti razprašitvi razdelili in formirali 33 novih enot, ki so dobile nove srajčke in arhivske škatle. Knjige so dobile enotno oštevilčenje od 1 do 48. Eno od knjig je močno poškodovala vlaga in je že v restavratorski delavnici.

Vseh 33 škatel vsebuje zapuščinske zadeve v Invalidskem domu umrlih odsluženih vojakov, uslužbencev, kadetov — ljudi, ki so bili po rojstvu iz najrazličnejših krajev monarhije od Šlezije do italijanskih provinc, najrazličnejših starosti, z družinami ali brez njih, z zakonskimi ali nezakonskimi otroki. Za nekaterimi so iskali dediče prek časopisa *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*. Za nekaterimi umrlimi je le nekaj spisov, za drugimi pa zajetni dosjeji. Med knjigami prevladujejo vpisniki tekočih zadev, slede vpisi raznih predpisov, depozitne knjige, sirotinski vpisniki, knjiga zapornikov, kazenski vpisnik in sodni vpisnik ter knjiga sporov med invalidi in meščani. Z Dunaja smo dobili gradivo Invalidskega doma Ptuj, za upravno zgodovino Ptujja pomembno gradivo Invalidske uprave pa je žal še vedno na Dunaju. Po zaslugi pok. prof. Klasinca hrani ZAP v fondu Fotokseroteka 872 posnetkov (šk. št. 51) gradiva Invalidske administracije za čas od 1752 do 1759. Nekaj posnetkov tovrstnega gradiva imamo tudi iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu, in sicer v fondu Arhiv mesta Ptujja, ki je tudi vrnjen.

Oba našeta fonda Invalidski dom in Invalidska uprava, ki sta pravzaprav en fond, sta za Ptuj izredno zanimiva, prvi zaradi konkretnega življenja velikega števila tujcev v našem mestu, drugi pa zaradi uprave in sodstva sredi 18. stol.

Pri brskanju po tem na novo pridobljenem gradivu in po že obstoječem se je porodilo

vprišanje, kakšno vlogo je ta inštitut odigral v upravnem in gospodarskem življenju našega mesta, kaj je mesto pridobilo s to ustanovo in kakšna je ta ustanova sploh bila. Največ podatkov daje arhivsko gradivo, nekaj že uporabljene na razstavi 600 let ustave in upravne zgodovine mesta Ptujja, v rokopisih Simona Povodna, v lokalnem časopisu *Tednik* in zelo dosti v jubilejni publikaciji K. K. Militär — Invalidenhaus zu Pettau von der Errichtung bis zu Auflösung,¹ ki jo je ob ukinitvi Invalidskega doma Ptuj napisal znani ptujski historiograf Ferdinand Raisp,^{1a} 1818 do 1898. Knjižica je malega formata in obsega 16 strani. Hrani jo Ljudska in študijska knjižnica Ptuj. Avtor je kot 14-letni deček stopil v službo kot praktikant računovodske pisarne Invalidskega doma Ptuj. Tu je služboval štiri leta, nato je šel po svetu in ob vrnitvi leta 1848 postal uradnik v pisarni Dietrichstein-Herbersteinovih posestev na Ptujju. Publikacija je zvest prikaz dogajanj, saj je npr. Raispov opis v zvezi s predajo mestnih ključev leta 1752 identičen z opisom v arhivskem gradivu.

Kje so vzroki, da je Marija Terezija ravno na Ptujju ustanovila ta invalidski inštitut, ki je bil eden od petih v monarhiji. Ostali štirje so bili razporejeni takole: Dunaj, Praga, Trnovo (Pešta) in Padova. Ti inštituti so bile hiše oskrbe za vojake in oficirje, ki so v službi cesarju ostareli ali postali invalidi. Na Ptujju so bili vojni veterani iz Štajerske, Kranjske, Koroške, Istre, Goriške, Tirolske, Hrvaške in Slavonije. Raisp z zanosom opisuje te dobre sinove svoje domovine, ki so ravno na Ptujju našli drugi dom, očetovo hišo, v kateri so preživeli večer svojega življenja in sicer dobro preskrbljeni tako z obleko, hrano, hišno nego in postrežbo.

Mesto Ptuj je še v 18. stol. vztrajalo na srednjeveški mestni avtonomiji, ki je mestu in meščanom dajala posebne ugodnosti pri trgovini in obrti. Vendar je taka usmeritev počasi postajala zavora, ker se s svojo zaprtostjo ni vključevala v novi gospodarski sistem porajajočega se kapitalizma. Temu je med drugim tudi vzrok slaba surovinska baza za razvoj založništva in manufaktur.

V začetku 18. stol. je Ptuj izpadel kot trgovsko križišče, in sicer zaradi tako imenovane

Poslovilna pojedina invalidov leta 1860 v Ptujju

komercialne ceste Dunaj—Gradec—Maribor—Slovenska Bistrica—Ljubljana—Trst. Leta 1748 je bilo ustanovljeno Okrožno glavarstvo v Mariboru, s čimer je Maribor kot sedež državnega urada pridobil na ugledu pred bližnjim Ptujem. V ptujski upravi so bile vse češče nerednosti in celo poneverbe. Leta 1746 je Ptuj prizadejal hud požar, zgorelo je kar 79 hiš. Na tako stanje v Ptujju je leta 1750 naletela Marija Terezija. Skušala je rešiti gospodarsko propadanje mesta, njegovo nezmožnost vključevanja v začetku kapitalistične proizvodnje in upadanja posebnega avtonomnega položaja srednjeveško organizirane obrti in trgovine. Rešitev je videla v ustanovitvi invalidskega doma s stalno garnizijo in v zgraditvi ceste do Slovenske Bistrice. Nerednosti v upravi pa naj bi rešila tako imenovana Invalidska uprava. Svojo odločitev je Marija Terezija začela uresničevati takoj in že proti koncu leta 1751 so prišli prvi veterani in se naselili v Proviantni hiši št. 105²⁾, pozneje Mali kasarni, ki je stala na mestu današnje tržnice na Titovem trgu. Hkrati s prihodom invalidov je bila uvedena (leta 1752) tudi invalidska uprava. Raisp obširno poroča o simbolični predaji ključev mesta Ptujja in s tem o izgubi mestne avtonomije. Ptuj je tako zapadel pod državno upravo. Oblikovan je kot posebno delovno področje — department, ki ga je upravljal od cesarja imenovani kantonski predsednik s svetovalci. Invalidska uprava je prevzela vrhovno oblast nad mestom, postavljala je mestnega sodnika in člane magistrata.

Maja 1752 je Invalidska uprava kupila od nemškega viteškega reda hišo št. 45 in jo spremenila v Invalidsko kasarno. Ta stavba je še danes dobro ohranjena in sicer gre za hišo v Prešernovi ulici št. 18.³ Ta stavba je bila sredi 18. stol. Invalidski špital, v stari Jugoslaviji pa orožniška postaja. Invalidska uprava je širila svojo dejavnost in že 1754 kupila od požara uničeno palačo grofov Sauerjev iz Borla — hiša št. 121. Na tem mestu je bila pozneje zgrajena tako imenovana Velika kasarna.^{3a} Stala je v sedanji Lackovi ulici. Leta 1755 je Invalidska uprava dokupila Peckovo hišo št. 49 (danes Prešernova ulica št. 16),⁴ za stanovanje vsakokratnega zdravnika. Za potrebe Invalidskega doma so pekli kruh na današnjem Vrazovem trgu št. 2,⁵ in sicer v Phisterhausu — torej v že obstoječi pekarni. Leta 1869 je bil v tej stavbi 1. razred ptujске gimnazije. Simon Povoden navaja med stavbami Invalidske uprave tudi hišo št. 168,⁶ kar bi ustrezala danes stavbi v Jadranski ulici.

Invalidska uprava, ki je bila uvedena takoj ob prihodu invalidov, ni skrbela samo za izvajanje državne administracije in sodstva, temveč je v svojem 10-letnem obdobju poskrbela tudi za izgradnjo nekaterih objektov v mestu.⁷

Leta 1752 so porušili staro bastijo in obzidje ter naročili projekte za izgradnjo novega nasipa. Stroške za izgradnjo le-tega so prevladali na državno blagajno, vendar zaradi 7-letne vojne to delo ni bilo končano. Leta 1753 so preselili pokopališče iz mesta. Leta

1754 so prevzeli v svoje roke gospodarjenje z mitnino. Leta 1756 so naročili tlakovanje ulic in v tej zvezi podrli živinske lope in zakrpali mlakuže po mestnih ulicah. Uvedli so pristojbine za tlakovanje in zgradili dva nova mostova. Leta 1761 so pridobili od mesta pristan na levem bregu Drave, in sicer za hrambo lesa, za prodajo in kurjavo. Ta les jim je posredovalo državno gospodstvo Fala iz pohorskih gozdov.

Zelo zanimiva je bila tudi obleka teh vojnih veteranov, katerih število se je vrtelo okoli 500. Simon Povoden navaja številko 666.⁸ Nekaj časa je deloval tudi vojaški inštitut, kjer so vzgajali okoli 500 dečkov za bodoče podčastnike. Veterani^{9a} so bili oblečeni v bele suknje z rdečimi zavihki, bele kratke suknjene hlače, bele volnene nogavice, nemške čevlje in klobuk à la Corse s kositrnim gumbom. Gojenci so bili oblečeni v modro suknjo z rdečim površnikom, enake barve madžarskimi hlačami in madžarskimi čevlji. Sinovi oficirjev so nosili na glavi klobuk z medeninastim gumbom, ostali pa modre kape z rdečim trakom. Ta noša se je leta 1817 spremenila glede na nacionalnost vojnih veteranov.

Historiograf Raisp navaja v svoji publikaciji poimensko vse polkovnike, mišljeni so ravnatelji Invalidskega doma, organizacijo le-tega in organizacijo uprave, število zaposlenih in njih naloge. 3. septembra 1860 je Invalidski dom v Ptuj ukinjen. Na strelišču ob Dravi je bilo veliko slavlje, kot ga Ptuj ni pomnil.⁹ Vojne veterane so razselili; tiste iz Istre, Goriške in Kranjske ter južne Tirolske v Padovo, iz notranje Avstrije (Štajerska, Koroška) in severne Tirolske na Dunaj, iz Hrvaške in Slavonije v Trnovo na Madžarskem. Raisp zaključuje svojo publikacijo z ugotovitvijo, da je ukinitve Invalidskega doma velika škoda za Ptuj.

Iz pričujočega prikaza je razvidno, da je mesto s takim številom tujcev pridobilo na pestrosti, število prebivalcev je bilo povečano in s temu povečane potrebe po tržnih višjih agrarnega zaledja. Invalidska uprava je pometla z ostanki srednjeveške avtonomije, poskrbela v 10 letih za izgradnjo nekaterih objektov v mestu in komunalno urejenost, in s tem dajala številnim domačinom delo in zaslužek.

Da bi dokončno opredelili pomembnost te institucije za naše mesto, bi morali predelati vse gradivo, ki se hrani v Zgodovinskem arhivu Ptuj in tisto, ki je še v tujih arhivih ter časopisne novice iz tistega časa.

OPOMBE

1. Ferdinand Raisp: K. K. Militär — Invalidenhaus zu Pettau von der Errichtung bis zu Auflösung, Graz 1860 (Ljudska in študijska knjižnica Ptuj), ponatis v »Grazer Zeitung« Nr. 220, str. 226—229. — 1.a Viktor Škrabar: Štirje ptujski lokalni zgodovinarji, ki so pripravljali, ustanavljali in vodili naš muzej, ČZN XIX/1, Maribor 1924. — 2. A. Kovač: Ptuj v zrcalu svojih ulic in trgov, Ptujski tednik 21. februar 1958. — 3. A. Kovač: Ptuj v zrcalu svojih ulic in trgov, Ptujski tednik 7. februar 1958. — 3.a Glej opombo št. 1, str. 5. — 4. A. Kovač: Ptuj v zrcalu svojih ulic in trgov, Ptujski tednik 7. februar 1958. — 5. A. Kovač: Ptuj v zrcalu svojih ulic in trgov, Ptujski tednik 18. april 1958. — 6. Simon Povoden: Bürgerliches Lesebuch II. 1825, str. 8—15, ZAP, sig. R-41. — 7. Ferdinand Raisp — glej op. 1, str. 6—7. — 8. Glej op. 6. — 8.a Ferdinand Raisp — glej op. 1, str. 7. — 9. Glej op. 1, str. 16. — Uporabljeni so bili tudi teksti z razstave »600 let ustavne in upravne zgodovine Ptuj«, Ptuj 1979, fototeka 35 V, razstavni katalog — eksponati 219—230.